

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СПЕЦИФІКИ У ХХ ст.

В статті розглянуті витоки засад регіоналізму, впливи різних чинників і особливо — соціально-економічного, які детермінували формування етнополітичної та етносоціальної специфіки регіонів України протягом ХХ ст.

Ключові слова: регіоналізм, соціально-економічні чинники регіоналізації, етнополітична та етносоціальна структура населення.

Гармонізація та врегулювання відносин між регіонами України постало зараз як найбільш гостре соціально-політичне питання. У зв'язку з цим набуває актуальності аналіз витоків засад регіоналізму, впливів різних чинників і особливо — соціально-економічного, які детермінували формування етнонаціональної специфіки регіонів України, що дасть можливість відповісти чи, принаймні, наблизитися до розуміння того, з чим пов'язані, чим обумовлені сучасні регіональні виклики і загрози.

Проблема регіоналізму є надзвичайно багатогранною і багатовекторною. Щодо обраного нами аспекту — дослідження взаємозв'язку соціально-економічних і етнополітичних процесів на регіональному рівні, особливостей їхнього прояву, то спеціальних праць явно бракує. Серед таких варто назвати роботи Л. Нагорної, О. Реєнта, О. Майбороди, Т. Рудницької, О. Стегнія, С. Кульчицького.

Модернізація економіки наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. відіграла важливу роль у поглибленні регіональних етнополітичних особливостей на Україні. Першою шаблоною стала, як це не дивно, модернізація самої Росії: будівництво залізниць, скасування кріпацтва і столипінські програми стимулювали переселенські процеси. За даними Всеросійського перепису населення 1987 р., в Україні нараховувалося 4,7 млн. росіян, а за переписом 1917 р. — вже 6,2 млн. [1, с. 415]. Згідно з даними карти В. Кубійовича «Переселення на початок ХХ ст.» у 1890–1930 рр. на Донбас переселилось приблизно 2 млн. росіян, здебільшого з Центрально-Промислового та інших районів Росії [2]. Росіяни стали джерелом формування основного масиву робітників на шахтах і підприємствах Донбасу. «Підприємницька лихоманка» в Донбасі призвела до того, що видобуток кам'яного вугілля зріс в період 1861–1900 рр. у 115 разів, що зробило Донецький басейн найбільш динамічно зростаючим регіоном імперії. Машинна індустрія одразу виникала одразу на новому капіталістичному підґрунті.

Промисловий бум спричинив новий спосіб життя в урбанізованому середовищі. Із зростанням кількості шахт у Донбасі зростало й число робітників: у 1885 р. налічувалось 32 тис. працівників, у 1900 — 82 тис., у 1913 — 168 тис. Робоча сила на Сході та Півдні України створювала-ся загалом не за рахунок українців-найманців. За даними перепису 1897 р. у гірничодобувній та металургійній промисловості Катеринославської губернії працювало 67,8% росіян [3, с. 39]. Російська культура, мова ставали домінантою в містах Південно-Східного регіону України. Навіть українські селяни, які переїжджали сюди, поповнюючи лави найманих робітників, відривалися від українського кореня, їх поглинало урбаністичне російськомовне середовище. Фактично, основна промислова база створювалась в областях, де українці домінували лише за «крипто-формальною демографічною ознакою» [4, с. 99], хоча реально переважало російськомовне культурне середовище. Прискорена модернізація ламала звичні традиційні устої життя, «диктувала» формування своїх норм поведінки, пролетарського менталітету та інтернаціональної ідентичності. Зміна життєвого середовища трансформувала соціальні орієнтири й моральні устої. Ці тенденції посилювалися в період радянської модернізації.

Індустріалізація, що активно продовжувалась на Південному Сході України і в першій третині ХХ ст., спричинила не лише радикальну «корекцію» національного складу населення цих регіонів, а й штучно визначила його етностратифікаційний склад. Цікавий статистичний матеріал щодо етнічного і стратифікаційного складу міського населення Гірнопromислового району у (наступних переписах ці округи увійшли до складу Донецько-Придніпровського району — *прим. авт.*) міститься у даних Всесоюзного перепису населення 1926 р. [5].

Гірнопromисловий район						
<i>Артемівський округ</i>						
Національність	Всього (тис.)	Робітники фабрично-заводської пр-ті		Службовці фабрично-заводської пр-ті		Керівники, осіб
		тис.	%	тис.	%	
Українці	303930	37387	12,30	7222	2,38	362
Росіяни	75706	36019	47,58	5741	7,58	253
<i>Луганський округ</i>						
Українці	168433	28129	16,70	5183	3,08	282
Росіяни	145927	44176	30,27	6821	4,67	438
<i>Сталінський округ</i>						
Українці	1177204	23061	9,96	4972	4,42	237
Росіяни	121444	59872	49,30	9135	7,52	326

Таким чином, деформація етностратифікаційного складу населення Південно-Східного регіону України виразилась передусім у переважанні серед основних міських станів: робітників, службовців та керівників — росіян. Ця тенденція буде мати протягом подальшого розвитку висхідний характер і стане стабільно-вагомим фактором етнополітичної своєрідності регіону.

Таким чином, доки господарство України було майже аграрним, її населення лишалося переважно українським. Так, у 1800 р. українці складали майже 90% мешканців України, а їхній відсоток на Лівобережжі сягав аж 95%. Але наприкінці XIX ст. наслідком соціально-економічної модернізації стали зміни в соціальному і етнічному складі населення: частка українців у складі населення впала до 77,1% [3, с. 39], тоді як число росіян, євреїв та інших меншин різко збільшилося. Великою мірою ця зміна стала наслідком прискорених темпів промислового розвитку, який в основному, як зазначалося, був пов'язаний з неукраїнською нацією.

У міжвоєнний період XX ст. на теренах Східної Галичини етносоціальна ситуація була схожою до ситуації на Правобережжі. Відмінність була в тому, що польська шляхта панувала на Галичині не лише економічно, а й політично, внаслідок чого українсько-польський етносоціальний конфлікт на теренах Східної Галичини переростає в етнополітичний значно раніше, ніж на Київщині, Волині й Поділлі. Аграрна політика польського уряду мала виразно антиукраїнську спрямованість. У Польщі у 1919 р. була проведена аграрна реформа, яка не ліквідувала безземелля на українських землях. Парцеляції підлягала лише незначна частина поміщицьких земель, та й наділялися землею здебільшого не українські, а польські селяни. Намагаючись надати «східним кресам» польського характеру, польські уряди проводили політику цивільної і військової колонізації Волині й Східної Галичини. У 1920 і 1925 рр. сейм ухвалив закони про надання землі на Східній Галичині польським офіцерам та солдатам. На східноукраїнські землі внаслідок цієї акції переселилося понад 250 тис. польських осадників. Вже до січня 1923 р. між поляками було розподілено в Галичині близько 200 тис. гектар землі, на Поліссі — 113 тис. Тим самим сотні тисяч українських селян зі східних і південно-східних воєводств Польщі були змушені емігрувати на захід. За 1919-1939 рр. тільки з Галичини в інші країни виїхало 190 тис. осіб, а з Західної Волині та Західного Полісся ще 50 тис. осіб. Етносоціальна

конфронтація привела до того, що восени 1922 р. українці розпочали бойкот виборів до сейму і сенату.

Соціально-економічні зрушення, здійснені за «радянською адміністративно-командною методикою», мали суперечливі наслідки. Протягом 1939-1940 рр. Західній Україні було проведено конфіскацію поміщицьких земель та експропріацію польських землевласників. Безземельне і малоземельне селянство одержало понад 1 млн. гектарів землі. Проте, вже з весни 1940 р. розпочалася явно передчасна колективізація, яка супроводжувалась широкомасштабними репресіями та висилками.

«Велике возз'єднання», яке донині є не лише державним святом, а й свого роду національним ідеалом для значної частини румунського суспільства, стало трагедією для національних меншин Буковини. Основним етнополітичним конфліктом стає румуно-український. До 1927 р. всі сліди колишньої автономності Буковини було стерто, а сам край вже розглядався як одна з румунських провінцій [6]. Своєю нетерпимістю до національних меншостей Румунія перевершила навіть Польщу. Українців називали «громадянами румунського походження, що забули рідну мову». Вже у прийнятій 1923 р. конституції, були закладені підвалини зловживань у сфері міжнаціональних взаємин. Так, у ст. 31 проголошувалося, що територія королівства не може колонізуватися народностями чужої раси. У ст. 18 декларувалося, що тільки етнічні та натуралізовані румуни мали право володіти нерухомістю на селі. Останній принцип широко застосовувався під час запровадження аграрної реформи, унаслідок якої селяни не румунського походження втратили свої маєтки [7, с. 102-103]. В результаті реформи поліетнічне населення сільськогосподарських провінцій, якими, власне, були Північна Буковина та Бессарабія отримало близько 8 тис. га землі, решта ж (майже 49 тис. га) була розподілена між румунськими колоністами, демобілізованими унтер-офіцерами, представниками румунського чиновництва. Державна фінансова допомога румунській колонізації разом із політикою румунізації заклали підґрунтя етнополітичного конфлікту, і спричинили низку заворушень на цьому ґрунті.

Зауважимо, що другий прихід румунських військ на ці терени 1941 р. надзвичайно негативно позначився на етнополітичній ситуації. Це, без сумніву, найгірша сторінка в етнополітичній історії краю. Адже здійснювалася відверто окупаційна, терористична політика, стимулювався побутовий антисемітизм до рівня погромів, а потім

відбувся і плановий етноцид щодо єврейського населення. Жертвою репресивної політики стало й українське населення. Повернення радянської влади 1944 р. припинило розгул свавілля, але принесло з собою всі принади сталінського режиму — примусову колективізацію, кампанії боротьби з буржуазним націоналізмом тощо.

Найбільшою проблемою Закарпаття на початку ХХ ст. все ж залишався постійний земельний голод та безробіття. Крім того, Угорщина, у т. ч. і шляхом соціально-економічних заходів, здійснювала політику цілеспрямованої мадьяризації і денационалізації підлеглих націй і народностей. Як результат, наприкінці ХІХ — початку ХХ ст. спостерігалась велика заробітчанська еміграція до США та Канади. Упродовж 1870-1913 рр. із Закарпатських комітетів Австро-Угорщини лише до США виїхало понад 180.000 осіб.

Соціально-економічна політика чехословацького уряду на Закарпатті мала багато в чому суперечливий характер, але загалом сформувала позитивні тенденції соціально-економічного й національно-політичного розвитку Закарпаття в міжвоєнні роки. Найвагоміший вплив на етнополітичну стабілізацію на Закарпаття в той період відіграли аграрна і шкільна реформи чехословацького уряду, проведені у 1924–1925 рр. Великі угорські землеволодіння (понад 1,6 млн. га землі) були передані в руки словаків та русинів. Запровадження переважно українських і русинських шкіл у краї (питома вага яких зросла з 14% до 74%) стимулювало розвиток національної свідомості [8].

Історична доля до закарпатців у міжвоєнний період ХХ ст. раз була значно «прихильнішою», ніж, наприклад, до населення Буковини та Східної Галичини й Волині, загартаних відповідно Румунією та Польщею. Чеський уряд у населені українцями території вкладав більше коштів, ніж вилучав. З 1919 до 1933 р., наприклад, державні інвестиції на розвиток Закарпаття становили близько 1,6 млрд. крон. Усе це сприяло значному поживавленню економічного життя на Закарпатті у 20–30-ті роки. Більшість сучасних дослідників історії Закарпаття переконані, що в історії цього самобутнього, зі складною історичною долею краю, міжвоєнний період — один із найважливіших і що саме в складі Чехословащини закарпатські русини-українці пройшли переломний етап у своєму соціально-економічному, національно-культурному й етнополітичному розвитку, заявивши світові про своє існування [9].

Важливим для розуміння особливостей регіонального етнополітичного розвитку України у другій половині ХХ ст.

є аналіз змін, які мали місце в Україні у 1960–1980-х рр. Ми поділяємо точку зору сучасних дослідників, зокрема Т. Рудницької, яка вважає, що в основі запроваджених радянським урядом вагомих суспільних у тому числі соціальних змін, які на нашу думку безпосередньо вплинули і значною мірою обумовили регіональну особливість етнополітичного розвитку України у другій половині ХХ ст., лежали декілька взаємопов'язаних процесів: індустріалізація, урбанізація, міграція [10].

Одним з наріжних складових етносоціальних змін були — етнодемографічні зміни. Влада виробляла різні методи для їх упровадження: колосальне переміщення та «перемішування» народів: у тому числі з метою посилення російського елементу в республіках і областях СРСР. В цьому контексті слід розглядати і практику організованих наборів і масштабні новобудови по всій країні. Суттєве значення для розуміння змін, що відбувалися в Україні протягом 1930–1980 рр., має розгляд не лише масштабів, а й етнічної складової міграційних потоків.

Загалом, етнічна композиція в 60–70-ті рр. ХХ ст. змінювалась не на користь української нації. За даними міграційної статистики, Україна в результаті міграції втратила 680 тис. українців, одночасно в Україну прибули 940 тис. осіб інших національностей. За підрахунками Є.А. Янковської лише за 1959–1965 рр. межі України залишило 2,5млн.осіб, у тому числі 0,5 млн. – в плановому порядку оргнабору (організоване переселення і призначення випускників навчальних закладів). Водночас імміграція в Україну за ці роки перевищувала еміграцію з республіки на 20% (тобто за 7 років в Україну переселилося близько 3 млн. осіб) [11, с. 49-54].

Одним з регіонів, який мав місце надвисокий імміграційний поріг, був Крим. Після війни для господарського відновлення регіону (у 1941–1944 рр. з Криму було депортовано близько 393 тис. жителів), шляхом масштабних оргнаборів, на півострів було переселено тисячі людей. Проте лише у 1958 р., населення Криму перевищило довоєнний рівень: за переписом 1939 р. — 1 126 429 осіб, у 1958 р. — 1 169 000 осіб [12, с. 12-13]. Відзначимо, що Крим був єдиною в Україні областю, де українці склали меншість. Разом з тим в Криму протягом 1959–1989 рр., спостерігалися інтенсивні темпи зростання чисельності українців. Зауважимо, що союзний уряд сприяв переселенню до Криму українських селян[13]. В світлі перепису

сів українці та росіяни становили в Криму такі відсотки: [14, с. 213].

	1926 р.	1959 р.	1970 р.	1979 р.	1989 р.
Українці	10,8%	22,3%	26,5%	25,6%	25,8%
Росіяни	42,2%	71,4%	67,3%	68,4%	67,0%

Вражаючими темпами відбувалось збільшення росіян, за 30 років (1959–1989 рр.) їхня кількість зросла з 858 тис. до 1,62 млн. осіб — (тобто майже в два рази!).

У 1959 р. чисельність росіян на Західній Україні становила 326 797 тис. осіб [15; 16, с. 174]. За даними І. Терлюка [16, с. 111-115], в післявоєнні роки 49% росіян прибули в західні області України за направленням: серед них кожен другий — після закінчення учбових закладів, кожен п'ятий — відряджений партійними органами; ще 43% російських мігрантів керувалися особистими мотивами. Це відбилося і на структурі професійної зайнятості росіян: 48% з них сформували склад працівників прокуратури, судових органів, НКВД, НКГБ, 31% — партійний та адміністративний апарат [17, с. 227]. Крім соціального напруження така ситуація мала побічний негативний політичний ефект: росіяни, опинившись у становищі привілейованої групи, найменше хотіли чинити опір політичному режимові.

У 40-50-х рр. ХХ ст. процеси індустріалізації і урбанізації продовжувались. Як засвідчують статистичні дані, особливо інтенсивний характер вони «традиційно» мали на Південному Сході України.

Райони України	Міське населення у % до всього населення	
	1939 р.	1959 р.
Донецько-Придніпровський район	50	66
Південно-Західний район	21	29
Південний район	37	49

Прим. При складанні таблиці використано районування запропоноване Центральним статистичним управлінням під час проведення Всесоюзного перепису населення 1959 р. [15, с. 16].

Нерівномірність регіональних темпів індустріалізації і урбанізації заклали соціально-економічну основу регіональної диференціації, на базі якої, в свою чергу, з'явилися зони етнополітичної напруженості.

Якщо проаналізувати етнічний склад міського населення, наприклад, областей Донецько-Придніпровського регіону, то найпомітнішим є домінування росіян-городян

у Донецькій, Луганській, Харківській областях [15, с. 180; 18, с. 126-152]. Так, у 1959 р. у Донецькій області росіяни становили 41,6% від загальної чисельності міського населення, у Луганській — 42,9%, Харківській — 40,0%, Запорізькій — 32,1%. Вражаючими були темпи приросту росіян-городян за період 1959–1989 рр.: їхня присутність у Дніпропетровській і Запорізькій областях зростає вдвічі, у Харківській на 81% [15, с. 180; 18, с. 126-152].

Серед українців було селянство було основним джерелом для поповнення стану городян. Статистичні дані свідчать, що у 1950–1980-х рр. в Україні домінянтою внутрішньої міжрегіональної міграції був вплив сільських жителів, переважно молоді, у міста республіки та за її межі. Однак це не означало, що в українські міста приходила сільська ментальність. Основні її риси, в першу чергу мова, швидко поглиналися великим масивом домінуючого російського менталітету міст України. Таким чином, збільшення питомої ваги городян серед українців об'єктивно вело до зростання ареалу російськомовної компетенції. Крім того, процес прискореного зростання міст, підвищення їх ролі в економічному і культурному житті суспільства спричиняв руйнування звиклого для українців способу поселення, традиційної соціальної стратифікації, перебудову сфер їх життєдіяльності, поширення нового типу побутової культури та інше.

Сучасні дослідники, розглядаючи етномовні процеси, включають їх до ряду етносоціальних процесів в якості важливішої частини. Динаміка мовних процесів, як свідчать етносоціологічні дослідження, має значний зв'язок з інтенсивністю процесів урбанізації та з розселенням етнічних спільнот в певних регіонах. Так, збільшення питомої ваги городян серед українців привело до значного зростання поля російськомовної компетенції — з одного боку, а з другого — до зниження чисельності україномовних українців. Свою негативну роль у цій ситуації зіграло втілення ідеології «інтернаціоналізації», що фактично перетворилося на політику русифікації населення України. Підсумком такої політики стало те, що наприкінці існування СРСР 81,8% українців-городян і 56,4% українців-селян вільно володіли російською мовою, а для 12,2% українців (у місті — 19,0%, на селі — 2,0%) ця мова стала рідною [10, с. 90] (зауважимо, що станом на 1959 р. російську вважали рідною 6,4% українців [15, с. 168-173]). В абсолютних числах з 1959 р. по 1989 р. кількість українців, які вважали російську свою рідною мовою, зростає з 2 до 4,6 млн. чол. Ці дані свідчать про те, що відбувся значний за масштабами процес росій-

ської акультурації українського населення на його етнічній території, і особливо це стосувалося міського населення.

За даними Всесоюзних переписів, найнижчий відсоток україномовного населення був зафіксований у Криму (11,9% у 1959 р., 13,6% у 1989 р.). Відчутно зріс відсоток зрусифікованих українців у Донецькій, Запорізькій, Луганській, Харківській, Одеській областях. Так, якщо у 1959 р. у Донецькій області питома вага україномовного населення дорівнював 44,4%, то у 1989 р. — 30,5%. Відповідно, за період (1959–1989 рр.) у Запорізькій області цей показник знизився з 61,9% до 49,3%, у Луганській з 51,1% до 34,9%, у Харківській з 61,9% до 50,5%, у Одеській з 49,3% до 41,2%. Частка російськомовного населення серед українців у Запорізькій, Харківській, Одеській областях за 1959–1989 рр. зросла приблизно вдвічі, а у Луганській області майже втричі [12, с. 44-54; 15, с. 180-186; 18, с. 108]. Як показують статистичні дані, у рамках Західної України асиміляція навіть зменшилася.

Узагальнені регіональні дані щодо динаміки частки україномовного населення містяться у таблиці (у %) [12, с. 12-14; 15, с. 174-191; 18, с. 180-209].

	1959	1970	1979	1989	2001
Південно-Західний	87,26	86,88	85,86	85,41	84,01
Донецько-Придніпровський	64,26	58,74	54,35	51,90	52,19
Південний	50,04	46,15	42,66	40,74	40,34

Частка російськомовного населення має тенденцію до зростання, що підтверджується статистичними даними. Станом на 1959 р. у Дніпропетровській області російську вважали рідною 25,64% населення (за даними перепису 2001 р. — 31,91%), у Донецькій — 54,11% (у 2001 р. — 74,91%), Запорізькій — 35,11% (у 2001 р. — 48,21%), Луганській — 68,75% (у 2001 р. — 81,91%), Харківській — 36,82% (у 2001 р. — 44,31%), Миколаївській 29,1% (у 2001 р. — 29,3%) АР Крим — 85,0% (у 2001 р. — 81,91%), Одеській — 67,12% (у 2001 р. — 41,91%), Херсонській 24,0% (у 2001 р. — 24,9%) [12, с. 12-14; 15, с. 174-191; 18, с. 180-209].

Ступінь впровадження державної мови в суспільне життя етнічних спільнот є надзвичайно важливим соціальним фактором, адже безпосередньо впливає на ступінь їхньої інтеграції в українське суспільство, відкриває можливості здобуття певних соціальних стандартів життя і в кінцевому рахунку може виступати індикатором задоволення, чи навпаки, етнічних спільнот своїм становищем у суспільстві.

Утруднює ситуацію той факт, що протягом попередніх десятиліть основним засобом міжнаціонального спілкування на Україні була російська мова. Зауважимо, що в останні роки спостерігається тенденція до витіснення російською мовою національних мов (90% євреїв, 78,8% греків, 61% білорусів, 43% болгар, за даними 1989 р. рідною мовою вважають російську [18, с. 56-57]). В цілому, 64,6% сукупної чисельності етнічних меншин країни, або 7,4 млн. осіб у 2001 р. не володіли українською мовою [18, с. 56-57].

За даними перепису 2001 р. на Західній Україні переважна більшість компактно і дисперсно проживаючих етнічних груп вважає поряд з національною мовою рідною українську. Загалом на Заході рідною мовою українську назвали 93,88% населення [18, с. 180-211], що є найвищим показником порівняно з іншими регіонами України (у Дніпропетровській, Донецькій, Харківській, Луганській, Запорізькій областях — 35,02%; у АР Крим, Одеській, Миколаївській, Херсонській областях — 49,67% [18, с. 180-211]). Вільно володіють українською на Західній Україні значні групи компактно проживаючих етнічних груп: зокрема, у Закарпатській області — 44,5% угорців, 32,9% циган, 54,7% словаків, 56,4% німців, у Чернівецькій області 41,3% румунів, 65,1% євреїв і крім того, також 71,7% росіян, 33,9% поляків, 50,1% білорусів, що дисперсно проживають на території п'яти областей Західної України [18, с. 212-240]. Зазначимо, що на Закарпатті представники етнічних спільнот частіше називали рідною мову власного етносу, ніж у середньому по Україні.

Вплив соціально-економічних чинників на розвиток етнічних процесів у регіонах України проявлявся і в сфері праці. Оглядаючи причини міжетнічного конфлікту, В. Євтух та А. Попок роблять висновок, що глобальною причиною конфлікту є змагання соціальних груп (а етнічна спільнота є одним з її різновидів) за здобуття гідних ніш у процесі суспільного розвитку країни [19, с. 164]. Рівень зайнятості розумовою працею в більшості етнічних спільнот України залишається на сьогоднішній день досить низьким. Виключення становлять євреї та росіяни, які мають більш вагомий в історичному плані досвід існування на теренах України в якості «міських», та «індустріальних» етнічних спільнот.

В сучасній соціологічній літературі основним показником соціального статусу етнічної спільноти вважаються притаманні цій спільноті в даний момент часу пропорції представництва на високо статусних професійних рівнях, а саме: питома вага управлінців, спеціалістів та підприєм-

ців серед зайнятих в цій етнічній групі [20, с. 113]. Отже, скорочення зайнятості серед представників однієї національності, особливо в регіонах компактного проживання, суттєво впливає на стан їхнього соціального самопочуття і може стати для етнічної спільноти вагомим мотивом до політичної мобілізації. Іншим, також дуже значущим мотивом, може стати усвідомлення спільнотою своєї недостатньої представленості, порівняно з іншими групами, у тих професіях, які прийнято вважати найбільш престижними (за привабливістю, рівнем оплати, доступністю до соціально-економічних ресурсів тощо). І навпаки, непропорційно висока частка у групі осіб тих професій, що вважаються менш престижними, може формувати настрої соціального невдоволення, вважає О. Майборода [21, с.35]. Зазначимо, що російська етнічна група, питома вага якої серед усіх зайнятих становить 22,7%, станом на 1989 р., представляла приблизно 32,2% усіх управлінців країни [12, с. 136-161, 162-211]. Це при тому, що 90% росіян мешкає на сході та півдні України, складаючи там від 25 до 72% населення. Це сприяє політизації етнічності, породжує сепаратистські та інші тенденції, про що буде вестися далі.

Соціально-економічні проблеми складають базу, на якій рано чи пізно з'являються етнополітичні, які, маючи, так би мовити, похідну природу, виявлять себе гостріше. Масове повернення кримських татар почалося у 1989 році, і сьогодні в Криму мешкає близько 270 тис. кримських татар, що складає 13% від загального населення. Економічні негаразди створюють підґрунтя для політизації етнічних груп, спричиняють розвиток проявів регіонального партикуляризму. Так звана «кримськотатарська проблема» є типовим «прикладом» етнізації суспільно-політичних проблем.

Основу сучасної етнополітичної напруженості в Криму, поряд із соціальними та економічними чинниками, становить «внутрішня асиметрія»(Л.Нагорна), коли всі три найбільш численні етнічні спільноти Криму — кожна із своїх міркувань — виявляють незадоволення власним статусом і діями влади. Російська етноспільнота, зосередивши у своїх руках основні важелі впливу на економічну і культурну політику, зацікавлена у зміцненні позицій російського капіталу. Настрої значної частини російської общини півострова мають як антитатарське, так і досить часто виразне антиукраїнське спрямування [22]. Що ж до місцевої української спільноти, то вона, як зазначає В. Євтух, посідає незначне місце у регіональному етнокультурному просторі, що пояснюється насамперед цілеспрямованим російським

політико-ідеологічним тиском як на українськість, так і на інші етнічності, з метою збереження свого домінуючого становища [23, с. 56].

Наявність, переважно в Донбасі й на Півдні України, міст з вузькоспеціалізованою структурою зайнятості, на тлі руйнації єдиного економічного простору СРСР, зруйнувало усталену структуру зайнятості населення, зробило «зайвими» деякі галузі економіки (оборонну, нафтохімічну, деякі види машинобудування тощо), професії та спеціальності, що викликало значну соціальну напругу. У 90-х рр. хвиля безробіття наповнила міста Півдня України, в яких кожен п'ятий має середню технічну чи вищу інженерну освіту і водночас не є українцем. Крім того, на Південному-Сході (анклаві російської етнічної спільноти) домінує індустріальний тип культури і панує російська мова — мова імперської і радянської індустріалізації. Тому для цього регіону ідеал майбутнього пов'язаний з радянською історією, тобто з минулим. У такому сенсі зрозуміла підтримка ідей федералізації (як своєрідного шляху «повернення до СРСР»). Так, у ході соціологічного опитування, який відбувся напередодні парламентських виборів 1998 р., за відновлення СРСР на Сході висловилося у п'ятеро більше респондентів, ніж на Заході. І сьогодні ці процеси становлять потенційну загрозу для регіональної стабільності.

Свою соціально-економічну, і, як свідчить практика, водночас етнополітичну, специфіку мають прикордонні регіони України. На початку 90-х рр. складна економічна ситуація на Західній Україні, Буковині, Одеській області у поєднанні зі специфічною «увагою» до краю з боку сусідніх держав (Угорщини, Румунії, Словаччини, Росії), надала міжетнічним стосункам гострого політичного забарвлення.

Сучасна ситуація в Придністров'ї свідчить про соціальні та етнополітичні негаразди. Чисельність населення регіону в 90-ті рр. скоротилася на 80 тисяч (12%), змінився його етнічний склад. Якщо у 1990 р. молдавани, росіяни та українці складали, відповідно, 38,4; 28,7 і 26,4% загальної чисельності населення, то у 1998 р. — 33,4; 29,3 і 29,0%. Українське Придунав'я відноситься до найбільш пістрявих у плані національного складу населення (20,8% від населення регіону складають болгари, 20,3% — росіяни, 12,7% — молдавани, 4,0% гагаузи). Безробіття, соціальні негаразди несуть в собі загрозу переростання етнічних ідентичностей у вагомий соціальний ресурс. Ігнорування цієї ситуації може зробити цей ресурс джерелом колективної мобілізації.

Підсумовуючи, зазначимо, що процеси індустріалізації та урбанізації мали значний вплив на етнічний склад Південно-Східної України. Виробничо-економічні та соціальні фактори, які викликали величезні міграційні хвилі робочої сили в Донбас, зокрема на зламі XIX-XX ст. з Росії, обумовили основу сучасної етнічної структури населення, передусім великих індустріальних центрів Півдня і Сходу України. Для всіх — західноукраїнських земель був властивим загальний асимілятивний процес: на Східній Галичині, він загрожував українцям з боку поляків, на Буковині — з боку румунів, на Закарпатті — з боку словаків і угорців. В цілому, активна колонізаційна політика західних держав призвела до звуження етнічної території і формування специфічного соціально-економічного і етнополітичного характеру цих регіонів у першій половині XX ст. Сьогодні особливості формування регіональної диференціації набувають загрозливих для етнополітичної безпеки ознак. Конфлікти навколо права на землю все частіше супроводжуються етнічною риторикою та пояснюються етнічними протиріччями. Комплекс не вирішених соціально-економічних питань (не лише в Криму, а й в деяких інших прикордонних регіонах) не просто набув політичного зафарбування, але й став полем для формування зон потенційної регіональної «етноконфліктності» (І. Зварич).

Список використаних джерел:

1. Ярошевич А. Малоросы по переписи 1897 г. / А. Ярошевич // Киевская старина. — 1905. — Июнь. — Т. XXXIX.
2. Кубійович В. Атлас України й сумежних країв / В. Кубійович. — Львів, 1937.
3. Матеріали к вопросу о земельной политике на Украине // Украинский Коммунист. — М. — №1. — 1919.
4. Реєнт О. Соборність та проблеми специфіки регіонів України / О. Реєнт // Регіональна історія України. — Вип.1. — 2007.
5. Всесоюзная перепись населения 1926 года. — Том. XXX. — М., 1930.
6. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття / Т. Гунчак. — К., 2000; Жуковський А. Нарис історії України / А. Жуковський, О. Субтельний. — К, 1993; Музиченко П. Історія держави і права України / П. Музиченко. — Одеса, 1998. — Ч. 2; Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. — К., 1993.
7. Дембо В. Румунія / В. Дембо. — М., 1937.
8. Докладніше див.: Держалюк М. Україна в концепціях і доктринах Угорщини / М. Держалюк // Українська державність у XX ст. (Історико-політологічний аналіз). — К. : Політична думка, 1996.
9. Худанич В. І. Міжвоєнний період в історії Закарпаття / В. І. Худанич // Українські Карпати. — Ужгород, 1993. —

- С. 538-545; Віднянський С. Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців / С. Віднянський // Культура українських Карпат. — Ужгород, 1994. — С. 130-140.
10. Рудницька Т. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін / Т. Рудницька. — К., 1998.
 11. Див.: Янковська Є.А. Населення Української РСР та деякі регіональні особливості його природного і механічного руху / Є. А. Янковська // Економічна географія. — Вип. 8. — К., 1970.
 12. Національний склад населення України за даними Всесоюзного перепису населення 1989 р. — Ч. I. — К., 1991. — С. 12-13.
 13. ЦДАВО України. — Ф. 4626. — Оп. 1. — Спр. 274. — Арк. 2; Ф. 4626. — Оп. 3. — Спр. 52. — Арк. 5, 6.
 14. Салтыков Р. А. Национальные процессы в СССР / Салтыков Р. А., Копылов И. Я., Юсупов Э. Ю. — М., 1989.
 15. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. — М., 1963.
 16. Терлюк І. Приехав росіянин до Львова... / І. Терлюк // Дзвін. — 1994. — № 9.
 17. Терлюк І. Етнічні росіяни Західної України / І. Терлюк. // Генеза. — 1994. — №2.
 18. Національний склад населення України та його мовні ознаки (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). — К., 2003.
 19. Євтух В. Конфлікт міжетнічний / В. Євтух, А. Попок // Етносоціологія: терміни та поняття. — К., 2003.
 20. Национальные меньшинства и иммигранты в современном капиталистическом мире. — К., 1984.
 21. Майборода О. Етнопрофесійна структура українського суспільства: тенденції змін та їхній вплив на міжетнічні відносини / О. Майборода // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. — 2005. — Вип. 27.
 22. Дзеркало тижня. — 2003. — 1 лютого.
 23. Євтух В. Культури етнічних спільнот Криму і процеси глобалізації: українська перспектива / В. Євтух // Віче. — 2003. — № 4.

In this article we are talking about conditions of ethnosocial, ethnopolity, district structure of Ukraine, and a process of regional identity, social and economics factors influence during XX st.

Key words: regions, social-economic factors, ethno political, ethno social structure.

Отримано 02.04.11